

De arrondissementscommissariaten

Patricia Van den Eeckhout

1. Bibliografie

- MAUROY (P.). De arrondissementscommissaris, in *Administratief lexicon*. Brugge, 1975.
- SACRE (M.). *Voor elk arrondissement een commissaris der regering. Historiek. Rechtsituering*. Heule, 1964.
- DEVOLDER (C.). *De Verenigde Departementen onder Frans Bewind, op. cit.*, p. 169-177.
- KAMPHUIS (H.A.). *De invoering van wetgeving in het Franse departement Nederlands gedurende het eerste Directoire. Inleiding en regestenlijst van afgekondigde rechtsvoorschriften 1 oktober 1795-19 maart 1797*. Maastricht, 1995.
- ANTOINE (F.). *Les institutions publiques du Consulat et de l'Empire dans les Départements Réunis (1799-1814), op. cit.*, p. 213-221.
- MAST (A.) e.a. *Overzicht van het Belgisch administratief recht, op. cit.*, p. 488-489. Betreft enkel het Vlaamse gewest.
- UYTTENDAELE (M.), UYTTENDAELE (N.), SAUTOIS (J.). *Regards sur la démocratie locale en Wallonie, op. cit.*, p. 210-211.

2. Historisch overzicht

Als voorloper van de huidige arrondissementscommissaris kan de *commissaire de canton* worden aangeduid die, volgens de grondwet van het jaar III, het Directoire vertegenwoordigde bij de municipale administratie. De kantoncommissaris was belast met de controle op de uitvoering van de wetten, het toezicht op de municipale administratie en de handhaving van de openbare orde. Hij diende daarover te rapporteren bij de *commissaire central* die toezag op de departementale administratie.

In de grondwet van het jaar VIII groepeerde Napoleon de gemeenten en kantons in administratieve eenheden die de benaming *arrondissements* meekregen. Aan het hoofd van elk arrondissement, uitgezonderd het arrondissement van de hoofdplaats van het departement, stond een *sous-préfet*. Als vertegenwoordiger van het centrale gezag vormde deze het bindteken tussen departementale en gemeentelijke overheden. Zijn functie bestond er voornamelijk in te controleren en te inspecteren, adviezen te verschaffen betreffende bepaalde gemeentelijke beslissingen en informatie in te winnen ten behoeve van de prefect. Om de openbare orde te verzekeren, mocht hij het leger vorderen. In elk arrondissement bestond

er tevens een *conseil d'arrondissement* waarvan de leden door het staatshoofd werden benoemd. Deze raad bracht onder meer verslag uit betreffende de gang van zaken in het ressort en sloeg de belastingen om.

De arrondissementscommissaris of districtscommissaris uit de “Hollandse tijd” vervulde een analoge functie. Zijn werkterrein werd echter goeddeels beperkt tot de plattelandsgemeenten. Slechts wat de militie betrof, beschikte hij ook in de steden over een ruimere bevoegdheid. In afwachting van een nieuwe provincie- en gemeentewet handhaafde men de bestaande regeling. De provinciewet van 30 april 1836 (zie het hoofdstuk over de provincies) organiseerde in de artikelen 132 tot 139 het ambt van arrondissementscommissaris. We overlopen kort de algemene bepalingen van de provinciewet (PW) die hem aanbelangen en geven aan welke de belangrijkste wijzigingen zijn sedert 1836. Meer specifieke bepalingen komen aan bod bij de bespreking van de belangrijkste bronnenreeksen.

Voor elk administratief arrondissement is er een commissaris van de regering die de titel van arrondissementscommissaris draagt, luidde de oorspronkelijke formulering. De bevoegdheden van de arrondissementscommissaris strekten zich uit over de plattelandsgemeenten en over de steden met een bevolking van minder dan 5000 zielen, voor zover deze geen arrondissementshoofdplaats waren. De wet van 31 maart 1874 elimineerde het verschil dat de PW maakte tussen steden en plattelandsgemeenten. Voortaan was de arrondissementscommissaris bevoegd voor de gemeenten van minder dan 5000 inwoners die geen arrondissementshoofdplaats waren. De gemeenten die onder het toezicht stonden van een arrondissementscommissaris noemde men niet-ontvoogde gemeenten.

De wet van 6 juli 1987 stelt dat de arrondissementscommissaris ook voor meerdere arrondissementen verantwoordelijk kan zijn en zijn bevoegdheid strekt zich voortaan uit over alle gemeenten van het arrondissement. De wet van 16 juli 1993 (zie ook lager bij de provincies) bepaalt dat er geen arrondissementscommissaris is in het administratief arrondissement Brussel-Hoofdstad.

De PW van 1836 belaste de arrondissementscommissaris met het toezicht op het bestuur van de hoger vermelde gemeenten, met de handhaving van de wetten en reglementen van algemeen bestuur en met de uitvoering van de beslissingen van de provincieraad en de bestendige deputatie. Hij vervulde zijn functie onder de leiding van de gouverneur van de provincie en de bestendige deputatie. Aangezien het aantal gemeenten met minder dan 5000 inwoners geleidelijk aan slonk, verminderde de feitelijke werklast van de arrondissementscommissaris. Verder werd zijn functie van doorgeefluik van briefwisseling en onderrichtingen ingevolge een hervorming van de administratieve procedures in de jaren 1924-1926, sterk ingekrompen. Sinds de wijziging aan de PW door de wet van 6 juli 1987 is hij, nu enkel onder de leiding van de gouverneur, belast met de zorg voor de handhaving van de wetten en maatregelen van algemeen bestuur. De gouverneur kan bepaalde van zijn bevoegdheden van algemeen bestuur laten uitoefenen door de arrondissementscommissaris.

Door de bijzondere wet van 13 juli 2001 houdende overdracht van diverse bevoegdheden aan de gewesten en de gemeenschappen, werden de gewesten met ingang van 1 januari 2002 algemeen bevoegd voor de organieke wetgeving van de provincies. De Waalse wetgever maakte in artikel L2212-4 van de CDLD de arrondissementscommissaris facultatief, maar zou in deze zijn bevoegdheid hebben

overschreden. Dit artikel werd door het Grondwettelijk Hof geannuleerd en het decreet van 3 juli 2008 voorziet per Waalse provincie een arrondissementscommissaris. Het Vlaamse provinciedecreet behandelt de arrondissementscommissaris in artikel 66. De arrondissementscommissarissen worden voortaan benoemd door de gewestregeringen op eensluidend advies van de federale ministerraad.

3. Archieven

Aangezien de archieven van de arrondissementscommissariaten tot de provinciale archieven behoren, verwijzen we inzake de archiefwetgeving naar het hoofdstuk over de provincies. Ingevolge de wijzigingen die zich met betrekking tot de arrondissementscommissariaten hebben voorgedaan, werd heel wat statisch archief aan de rijksarchieven aangeboden.

Volgende gidsen sommen archieven op van arrondissementscommissariaten die in de rijksarchieven werden neergelegd:

MINKE (A.). *Die Bestände des Staatsarchivs in Eupen. Allgemeine Übersicht (Gerichtsbezirk Eupen)*, op. cit., p. 127-137.

AUGUSTYN (B.). *Overzicht van de archieven en verzamelingen van het Rijksarchief te Ronse*, op. cit., p. 280-281.

BODART (E.). *Guide des fonds et collections des archives de l'Etat à Namur*, op. cit., p. 497.

HONNORÉ (L.). *Guide des fonds et collections des Archives de l'Etat à Mons*, op. cit., p. 300-302.

PRENEEL (M.). *Overzicht van de archieven in het Rijksarchief te Beveren. Archiefvormers van het resort Vlaanderen*. Brussel, 2006, p. 632-638.

SCHOLTES (T.). *Archives de l'Etat à Saint-Hubert: guide des fonds et collections*, op. cit., p. 91-96.

Zie ook de zoekrobot van het Algemeen Rijksarchief op <http://arch.arch.be>.

Voor de regelgeving inzake openbaarheid van bestuur, zie het desbetreffende hoofdstuk in dit boek.

4. Belangrijke bronnenreeksen

Bij het opstellen van dit onderdeel hebben we ons in aanzienlijke mate gebaseerd op volgende publicatie. Het is geen bronnenstudie, maar het werk bevat wel een systematisch overzicht van bronnenreeksen, met verwijzingen naar de wetgeving waarop zij gebaseerd zijn:

MARECHAL (G.). *Bewaar- en vernietigingslijst voor arrondissementscommissariatsarchief 1836-1987*. Brussel, 1992.

Voor minder belangrijke bronnenreeksen die we in dit hoofdstuk niet behandelen, verwijzen we naar deze publicatie.

4.1. *Bronnen die het ganze ambtsgebied van de arrondissementscommissaris betreffen*

4.1.1. *Administratieve verslagen*

De kantoncommissarissen uit de periode van het Directoire moesten verslag uitbrengen bij de commissaris die aangesteld was bij de departementale administratie. Twee uitgegeven voorbeelden:

COLSON (M.). *De rapporten van de kantoncommissarissen (1797-1800). Deel I. Maaseik*. Hasselt, 1969.

BAILLIEN (H.). *De rapporten van de kantoncommissarissen (1797-1800). Deel II. Tongeren*. Hasselt, 1972.

De wet van 28 pluviôse jaar VIII bepaalde dat de onderprefect aan de prefect advies moest verstrekken aangaande de toestand en de behoeften van zijn ressort. Het KB van 3 januari 1818 verplichtte de arrondissementscommissaris jaarlijks een verslag op te stellen.

Artikel 137 van de PW bepaalde dat de arrondissementscommissaris, met het oog op de openingszitting van de provincieraad, aan de bestendige deputatie jaarlijks verslag moest uitbrengen over de noden van zijn ambtsgebied. Hij moest ook verbeteringen suggereren en verder alles te berde brengen wat aan de provincieraad zou kunnen worden voorgelegd. De wet van 6 juli 1887 hief dit artikel op.

Ingevolge artikel 138 van de PW moest de arrondissementscommissaris jaarlijks een algemeen verslag over zijn ambtsgebied uitbrengen aan de bestendige deputatie. Dit verslag diende vergezeld te zijn van statistische tabellen. Ook deze bepaling werd door de wet van 6 juli 1887 opgeheven.

Een ministerieel rondschrijven van 1852 besliste dat het verslag, gemaakt op basis van artikel 138 van de PW, zou worden gepubliceerd als bijlage bij het *Exposé de la situation administrative de la province de ...* – *Verslag van de bestuurlijke toestand van de provincie ...* (zie lager bij de provincie). Ook het verslag voorgeschreven door artikel 137 diende aldus te worden gepubliceerd. Sommige arrondissementscommissarissen maakten in de praktijk slechts één verslag op, dat zowel aan de vereisten van artikel 137 als 138 tegemoetkwam. Deze verslagen hebben betrekking op alle aspecten van het beleid, doch de informatie betreffende militieaangelegenheden is vaak het meest uitgebreid.

4.1.2. *Bronnen betreffende burgerlijke stand en bevolkingsregisters*

Artikel 135 van de PW belast de arrondissementscommissaris met de inspectie van de registers van de burgerlijke stand. De wet van 6 juli 1887 handhaafde deze verplichting doch onregelmatigheden moeten aan de bestendige deputatie voortaan niet meer worden gesignaleerd. Deze wet belast hem ook met de inspectie van de bevolkingsregisters. In feite gaat het om een verplichting die al sinds 1866 via KB's was opgelegd. De verslagen die de arrondissementscommissaris naar aanleiding van deze inspecties opstelde, kunnen enig licht werpen op de wisselende nauwgezetheid waarmee de lokale besturen zich van deze opdrachten kweten. Volgens het Vlaamse provinciedecreet is de arrondissementscommissaris nog steeds belast met het toezicht op de registers van de burgerlijke stand en de bevolkingsregisters.

4.1.3. *Bronnen betreffende verkiezingen*

Sinds de “Franse periode” heeft de arrondissementscommissaris tot taak kiezerslijsten (opgesteld door de gemeente) te controleren, zo ook de processen-verbaal die van de kiesverrichtingen werden gemaakt. Tot de gerechtelijke hervorming van 1970 vervulde hij een analoge functie voor de verkiezingen van de werkrechtshraden en de rechtbanken van koophandel. In het archief van de arrondissementscommissaris kan men dan ook kiezerslijsten aantreffen, processen-verbaal van kiesverrichtingen, briefwisseling betreffende de verkiezingen, fiscale documenten voor het opstellen van kiezerslijsten, klachten inzake de kiesverrichtingen, enz. Nogal wat van die documenten komen in principe ook voor in het gemeentelijke of provinciale archief, maar het archief van de arrondissementscommissaris zorgt bij slechte bewaring voor een mogelijk alternatief.

4.1.4. *Bronnen betreffende de militie*

Militieaangelegenheden vormden sinds de “Franse periode” een van de hoofdbekommernissen van de arrondissementscommissaris. Hij moest er vooral zorg voor dragen dat de gemeentelijke administratie haar verplichtingen op dit vlak nakwam. De bronnen die onder deze noemer worden vermeld bij de gemeente, komen ook hier voor. Voor 1924 wordt de voornaamste reeks militiebescheiden gevormd door de inschrijvingsregisters of alfabetische lijsten van ingeschrevenen. Deze lijsten komen ook voor op provinciaal niveau. Na 1924 treffen we op het niveau van het arrondissementscommissariaat de individuele telbladen (later inschrijvingsbladen) aan, die eveneens in de gemeentearchieven kunnen worden teruggevonden. In de verslagen van de arrondissementscommissaris treft men informatie aan over de taken die hij in deze vervulde, evenals statistieken die hij met betrekking tot deze materie opstelde.

4.1.5. *Bronnen betreffende de ordehandhaving en de landelijke politie*

Artikel 139 van de pw stelt dat de bepalingen aangaande de bevoegdheden van de provinciegouverneur, zoals geformuleerd in artikel 128 van de pw, ook geldig zijn voor de arrondissementscommissaris. Dit betekent dat ook de arrondissementscommissaris instaat voor het behoud van de openbare orde en veiligheid en dat hij daarvoor een beroep mag doen op de burgerwacht en de rijkswacht. Aanvankelijk was artikel 129 van de pw niet op hem van toepassing: hij kon het leger niet vorderen. De wet van 27 mei 1870 gaf voortaan evenwel ook aan de arrondissementscommissaris de bevoegdheid zo nodig de gewapende macht te vorderen. Ingevolge artikel 136 van de pw moet de arrondissementscommissaris meteen aan de gouverneur rapporteren welke buitengewone gebeurtenissen zich in zijn ressort voordoen.

Als gevolg van deze bevoegdheden treffen we in de archieven van de arrondissementscommissaris rapporten aan die hem door burgemeesters, rijkswacht en politie werden overgemaakt evenals de minuten van de verslagen die hij zelf aan de gouverneur uitbracht. Dit levert materiaal op voor het onderzoek naar stakingen, manifestaties, woelige bijeenkomsten, enz. en de manier waarop daartegen werd opgetreden.

De wet van 30 januari 1924 die de gemeentepolitie reorganiseerde, laste bij artikel 133 van de PW de bepaling in dat de politie in gemeenten met minder dan 5000 inwoners onder het gezag staat van de arrondissementscommissaris. De wet van 6 juli 1987 laat de beperking inzake inwonertal weg en plaatst de plattelandspolitie onder zijn toezicht. De verslagen die de arrondissementscommissaris in deze hoedanigheid van de veldbrigadiers ontvangt, geven enig inzicht in de activiteiten en het optreden van de landelijke politie. Volgens het Vlaamse provinciedecreet is de arrondissementscommissaris nog steeds belast met de zorg voor de ordehandhaving; hij mag daarvoor de gewapende macht vorderen.

4.1.6. Bronnen betreffende de openbare gezondheid

De gemeenten moesten verslag uitbrengen over de maatregelen die ze in het kader van de openbare gezondheid namen en de arrondissementscommissaris stelde op basis hiervan een globaal verslag op. Verder was de arrondissementscommissaris sinds het KB van 31 mei 1880 lid van de provinciale medische commissie (zie het hoofdstuk over de provincies). Hij bleef dit tot 1967 en zijn archief kan bijgevolg bescheiden bevatten die van deze commissie afkomstig zijn.

4.2. Bronnen die de niet-ontvoogde gemeenten betreffen

4.2.1. Verslagen over bezoeken aan de gemeenten

Artikel 136 van de PW bepaalde dat de arrondissementscommissaris minstens één maal per jaar de gemeenten van zijn ressort moest bezoeken om er de gang van zaken (bijvoorbeeld de gemeentekas) te controleren. Hij bracht daarover doorgaans verslag uit bij de gouverneur. Het bezoek aan de gemeentelijke instellingen van zijn ressort was niet verplicht. De wet van 6 juli 1987 schrapte beide bepalingen.

4.2.2. Dossiers betreffende benoemingen, begrotingen en rekeningen

De dossiers die niet-ontvoogde gemeenten aan de hogere overheden overmaakten, moesten allemaal passeren langs de arrondissementscommissaris. Hij moest er een gemotiveerd verslag aan toevoegen, maar bij sommige documenten kon zijn taak zich beperken tot een formele controle.

Als dusdanig legde de arrondissementscommissaris bijvoorbeeld dossiers aan met betrekking tot de benoeming van burgemeesters, de samenstelling van gemeenteraden en de samenstelling van COO's. Deze bescheiden komen in principe ook voor in het provinciearchief, maar het is altijd mogelijk dat bepaalde inlichtingen die de arrondissementscommissaris inwon (bijvoorbeeld over een kandidaat-burgemeester) niet in zijn advies werden opgenomen.

Begrotingen en rekeningen van gemeenten die onder het toezicht stonden van een arrondissementscommissaris, moesten met de goedkeuring van deze laatste aan de provinciegouverneur worden overgemaakt. Ook de begrotingen en rekeningen van COO en OCMW dienden door hem te worden goedgekeurd. Als gevolg hiervan berusten er in zijn archief exemplaren van deze bescheiden.